

Bezdomovectví

jako alternativní existence mladých lidí

Marie Vágnerová, Ladislav Csémy, Jakub Marek

KAROLINUM

Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí

prof. PhDr. et RNDr. Marie Vágnerová, CSc.

PhDr. Ladislav Csémy

Mgr. Jakub Marek

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc.

doc. PaedDr. Eva Šotolová, Ph.D.

Studie byla podpořena grantem GA ČR P407/10/1494

„Psychologické předpoklady společenské reintegrace mladých bezdomovců“.

Děkujeme za podporu charitativní organizaci Naděje.

Redakce Lenka Ščerbaničová

Obálka Anna Issa Šotolová s použitím fotografie Dany Kyndrové

Dokumentace Dana Kyndrová, Anna Pospíšilová a Ladislav Kázmér

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První dotisk prvního vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Marie Vágnerová, Ladislav Csémy, Jakub Marek, 2013

ISBN 978-80-246-2209-5

ISBN 978-80-246-2418-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

I. Životní příběhy mladých bezdomovců (Marie Vágnerová)	9
1. Úvod do problematiky – co je bezdomovectví, s čím souvisí a co přináší	9
2. Cíl studie, použitá metoda a charakteristika zkoumané skupiny	11
3. Životní příběhy mladých bezdomovců	14
4. Dětství a dospívání mladých bezdomovců	15
4.1 Rodina – názory mladých bezdomovců na domov a průběh jejich dětství	15
4.1.1 Neuspokojiví byli rodiče závislí na alkoholu, se sklonem k násilí nebo duševně nemocní	19
4.1.2 Vztah mladých bezdomovců k rodičům	24
4.1.3 Problémy vzniklé v důsledku rozpadu původní rodiny	30
4.1.4 Domov, kde nebyli chtěni	36
4.1.5 Prarodiče jako náhradní zdroj jistoty a bezpečí	39
4.1.6 Náhradní rodina nebo ústav	40
4.2 Škola – názory mladých bezdomovců na vlastní školní úspěšnost	45
4.2.1 Problémy mladých bezdomovců v chování ve školním věku a v adolescenci	49
4.3 Vrstevníci – hodnocení vztahů s vrstevníky v době dětství a dospívání	51
4.4 Shrnutí příběhu dětství a dospívání mladých bezdomovců	54
5. Počátky bezdomovectví	56
5.1 Odchod na ulici a jeho příčina	58
5.1.1 Závislost na drogách a alkoholu	61
5.1.2 Neschopnost a neochota systematicky pracovat	63
5.1.3 Neschopnost hospodařit s penězi a zadlužení	64
5.1.4 Nezkušenost a neschopnost uspořádat si svůj vlastní život	65
5.1.5 Trestná činnost	66
5.1.6 Vliv problematického partnera	67
6. Život na ulici	68
6.1 Získávání prostředků k obživě	72
6.1.1 Charitativní organizace	73
6.1.2 Popelnice a kontejnery	73
6.1.3 Žebrání	75
6.1.4 Sběračství	76
6.1.5 Krádeže	76
6.1.6 Prostituce	81
6.1.7 Parazitování	85

6.2	Bydlení a přespávání na ulici	85
6.2.1	Přespávání venku	87
6.2.2	Lodě	89
6.2.3	Noclehárny a ubytovny	90
6.2.4	Squaty	91
6.3	Život na ulici má své negativní stránky	94
6.3.1	Okradení, fyzické či sexuální násilí	96
6.3.2	Špatné vztahy s lidmi	99
6.3.3	Zima a špína	100
6.3.4	Pocit dezorientace a vyloučenosti	101
6.4	V čem je život na ulici pozitivní	103
6.5	Změna hodnot a norem	106
6.6	Vztahy s lidmi na ulici	107
6.6.1	Mezilidské vztahy v rámci bezdomovecké komunity	108
6.6.2	Názory mladých bezdomovců na přátelství a partnerství	116
6.7	Vztahy s lidmi mimo bezdomoveckou komunitu	121
6.8	Rodičovství mladých bezdomovců	124
6.9	Shrnutí příběhu o odchodu na ulici a o bezdomoveckém životě	127
7.	Názor mladých bezdomovců na sebe samé a na svou proměnu	128
7.1	Osobnost mladých bezdomovců	128
7.1.1	Charakteristika vlastní osobnosti mladých bezdomovců	131
7.1.2	Sklon k agresivnímu reagování	135
7.1.3	Potřeby, obavy a přání mladých bezdomovců	140
7.2	Proměna, k níž dochází pod vlivem života na ulici	156
7.2.1	Názor mladých bezdomovců na vlastní proměnu	159
7.3	Shrnutí příběhu o vnímání sebe sama a hodnocení vlastní proměny	166
8.	Jak si mladí bezdomovci představují svou budoucnost	167
8.1	Názory mladých bezdomovců na předpoklady a překážky návratu do společnosti	172
8.2	Změna sociálního postavení mladých bezdomovců po dvou letech	184
8.3	Shrnutí představ mladých bezdomovců o vlastní budoucnosti možném návratu do společnosti	187
9.	Závěr	187
II.	Duševní zdraví mladých bezdomovců (Ladislav Csémy)	189
1.	Poruchy duševního zdraví mladých bezdomovců	189
1.1	Depresivní a úzkostné poruchy	189
1.2	Suicidální chování	190
1.3	Posttraumatická stresová porucha (PTSD)	191
1.4	Schizofrenie a jiné psychotické poruchy	192
2.	Poruchy duševního zdraví mladých bezdomovců v Praze	192
2.1	Profil skupiny bezdomovců na škálách KIPS	193
2.1.1	Užívání návykových látek	194

2.2 Psychiatrické symptomy u typů bezdomovců založené na vývojové trajektorii	195
2.3 Alkohol a ilegální drogy v souboru pražských mladých bezdomovců	199
2.3.1 Profil psychiatrických poruch u uživatelů pervitinu	201
2.4 Shrnutí	203
III. Proces reintegrace mladých bezdomovců do společnosti (Jakub Marek)	205
1. Roviny reintegrace	205
2. Teoretická východiska	207
3. Výzkumný design	211
4. Charakteristika zkoumané skupiny	213
5. Vyrovnání s minulostí	220
5.1 Vyrovnání s životem v rodině	221
5.1.1 Vztahy s rodiči	222
5.1.2 Vliv výchovy a výchovná traumata	231
5.1.3 Vyrovnání s traumaty prožitými v dětském věku	236
5.2 Vyrovnání se životem na ulici	241
5.3 Vyrovnání se sebou samým	244
5.3.1 Jsem obět – někdo mi ublížil	244
5.3.2 Já jsem udělal chybu	249
5.4 Hledání smyslu života	254
5.4.1 Ulice jako demotivující prostředí	255
5.4.2 Rezignace	257
5.4.3 Známi z ulice a jejich vliv	260
5.4.4 Změna potřeb jako nutný předpoklad reintegrace	262
5.4.5 Hodnota svobody a její význam	264
5.4.6 Význam hrdosti	265
5.4.7 Dosažitelnost práce	267
6. Impulz ke změně života	269
6.1 Negativní impulz ke změně životního stylu	270
6.1.1 Poznání nutnosti	270
6.1.2 Ohrožení	272
6.1.3 Smrt	274
6.2 Pozitivní impulz ke změně životního stylu	276
6.2.1 Vzor	276
6.2.2 Partnerství, láska, dítě	278
6.2.3 Kontakt s lidmi nežijícími na ulici	281
6.2.4 Bůh	283
7. Pohled do budoucnosti	287
7.1 Nabídka pomoci – charitativní organizace	289
7.2 Překonávání překážek v procesu integrace	293
7.2.1 Dluhy	293
7.2.2 Zvládnutí pracovního procesu	295

7.2.3 Získání bydlení	298
7.2.4 Začlenění do společnosti	300
7.2.5 Nové sebevymezení	301
8. Význam sociálních služeb	304
8.1 Současná praxe sociálních služeb	305
8.2 Sociální služby určené pro bezdomovce	306
8.2.1 Terénní služby	307
8.2.2 Nízkoprahové služby	308
8.2.3 Ubytovací služby	310
8.3 Základní principy sociální práce s bezdomovci	311
9. Závěr	313
9.1 Vyrovnání s minulostí	315
9.2 Hledání smyslu života	317
9.3 Získání nových schopností a možností	319
9.4 Závěrečná doporučení	319
Přílohy	323
Příloha č. 1 – Slovník mladých bezdomovců	323
Příloha č. 2 – Mapy	325
Seznam použité literatury	327
Jmenný rejstřík	335
Věcný rejstřík	338

I. ŽIVOTNÍ PŘÍBĚHY MLADÝCH BEZDOMOVců

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY – CO JE BEZDOMOVCEVTVÍ, S ČÍM SOUVISÍ A CO PŘINÁŠÍ

Chronické bezdomovectví lze chápat jako **syndrom komplexního sociálního selhání**, které se projevuje neschopností akceptovat a zvládat běžné společenské požadavky. Obvykle je spojeno s mnoha dílčími problémy, které jsou podmíněny interakcí znevýhodňujících dispozic a nepříznivé životní zkušenosti, resp. kumulací subjektivně těžko zvládnutelných zátěží.

Bezdomovectví je komplexním fenoménem, nejde jen o chybění přístřeší. Tak je chápe většina odborníků, kteří se danou problematikou zabývají. Např. Hradecký (2007) rozlišuje 3 základní aspekty bezdomovectví: zda má dotyčný jedinec místo k bydlení, které by bylo vhodné k obývání, zda má v tomto směru nějakou právní jistotu a zda tam má prostor pro svůj soukromý život.¹ Průdková a Novotný (2008) připomínají, že kromě ztráty bydlení je bezdomovectví spojeno se **ztrátou domova** a se **sociálním vyloučením**, s odsunutím na okraj majoritní společnosti. V souvislosti s tím leckdy dochází i k odtržení od jejího hodnotového a normativního systému, který bezdomovci nepřijímají a neřídí se jím, a k zásadní změně životního stylu. Vyloučení ze společnosti se projeví ve všech oblastech života:

- ztrátou profesní pozice a s tím i legálního přístupu k finančním prostředkům, ztrátou ekonomické soběstačnosti,
- vyloučením z rodinného společenství, narušením vztahů s blízkými lidmi a rozpadem sociální sítě,
- redukováním stylem života a nárůstem závislosti na podpoře charitativních organizací, žebráním a prohledáváním odpadků či kriminální aktivitou.

Z psychologického hlediska je na bezdomovectví nejvýznamnější ztráta zázemí, jistoty a bezpečí domova, blízkých lidí, s nimiž by daný jedinec sdílel život, a s tím souvisejícího pocitu opory. Podle Mallettové a jejích spolupracovníků (2010) je důležité i chybění místa, jehož součástí by se daný jedinec cítil být, kde by byl chtěný a ostatními podporovaný. (Je ovšem pravda, že domov,

1 Mezi bydlením, tj. místem, kde má dotyčný jedinec soukromí, a jeho vztahy s blízkými lidmi existuje souvislost. Pokud někdo nemá byt, tak si jen těžko vytvoří nějaké stabilnější vazby, a naopak, pokud se jeho vztahy s blízkými lidmi rozpadnou, snáze z domova odchází anebo je odtud dokonce vyhozen.

z něhož tito lidé odešli nebo byli vyhozeni, takový být nemusel.) Domov je spojen i s jistotou soukromí, kam nikdo cizí nesmí a které tak představuje faktickou i symbolickou ochranu. Ztráta domova bývá spojena s **obecnější nezakotveností**, s neustálými přesuny z místa na místo a s chyběním pocitu sounáležitosti a příslušnosti k někomu či něčemu. S tím často souvisí i neschopnost, resp. neochota jednat v souladu s obecně uznávanými pravidly a s ohledem na někoho jiného (Robinson, 2002).

Bezdomovectví přináší větší míru stresu a nutnost vyrovnávat se s neustálým ohrožením, které život na ulici přináší. Nejde tedy jen o to, že člověk nemá trvalé bydliště, ale že mu chybí lidé, k nimž by patřil (nebo se příliš často mění), místo, kde by se cítil bezpečný a byl by ochoten pro něj něco udělat. Bezdomovectví člověka na jedné straně zbavuje tlaku na plnění různých požadavků, ale zároveň ho připravuje o ochranu, kterou standardní sociální začlenění poskytuje. Odchod na ulici velmi často nastartuje devastující životní trajektorii, která může být nevratná. Bezdomovectví bývá tudíž leckdy spojeno s **procesem postupné desocializace**.

Marginalizace spojená s bezdomovectvím přináší i **společenskou stigmatizaci**, protože majoritní společnost považuje život na ulici za jednoznačně zápornou odchylku od normy. Pro většinu lidí je nesporným důkazem sociální patologie, a tudíž k takovým jedincům zaujímají odmítavý a odsuzující postoj (Marek, Strnad a Hotovcová, 2012). Farrington a Robinson (1999) zjistili, že se bezdomovci na počátku snaží udržet přijatelnou sebeúctu popíráním příslušnosti k uvedené komunitě a zdůrazňováním vlastní odlišnosti. Pozdější přijetí bezdomovecké identity, k němuž dochází dle uvedených autorů přibližně po dvou letech života na ulici, signalizuje nárůst lhostejnosti a další osobnostní i sociální propad.

Značnou část bezdomovecké komunity tvoří mladí lidé pod 26 let². Jak uvádí např. Darbyshire se svými spolupracovníky (2006), do této věkové kategorie patří přibližně polovina bezdomovců. Jejich **odchod na ulici může mít různé důvody**. Jedním z nich je potřeba svobody a nezávislosti a touha experimentovat se svým životem. Někdy jde o výkyv v životním směřování, který je jen dočasný a přinese žádoucí zkušenost, jindy o počátek postupného propadu, který takový jedinec nedokáže zvládnout, ať už jsou důvody jeho selhání jakékoli. Na rozhraní adolescence a mladé dospělosti může představovat odchod na ulici krajní způsob hledání nových zkušeností a jejich limitů, jakousi variantu adolescentního moratoria, které nemusí trvat dlouho. Ale může jít i o důsledek závažných a často dlouhodobých problémů, které mladý člověk nezvládá a nedokáže na ně reagovat jinak než únikem a rezignací na účelnější řešení. V každém případě jde o rizikové rozhodnutí, které leckdy vede k dalším potížím. Ty mohou negativně ovlivnit vývoj osobnosti daného jedince, změnit jeho postoje i chování a ztížit tak jeho případný návrat do společnosti.

2 M. van den Bree a její spolupracovníci (2009) uvádějí, že bezdomovci tvoří 7,4 % dospělé americké populace. Kolik je jich v České republice, není známo, přesné údaje neexistují.

Mladí lidé patří nejčastěji do **kategorie skrytých bezdomovců**, kteří sice žijí na ulici, ale ještě nejsou na první pohled odlišitelní od příslušníků majority (Průdková a Novotný, 2008). Většina z nich dodržuje běžné sociální standardy, např. dbají o svůj vzhled, chodí čistí a ani jejich chování nemusí být vždycky nápadné. I když žijí bezdomoveckým způsobem života, od této komunity se zatím distancují. Ještě se ve svém sociálním propadu nedostali tak daleko, aby jim byl názor jejich okolí zcela lhostejný. Obvykle jsou přesvědčeni, že pobyt na ulici je jen dočasným výkyvem v jejich životě a že se dříve či později vrátí zpět. Zatím si nepřipustí, že by to nemuselo být tak snadné. Mladí lidé mají větší šanci změnit svůj život, a proto je účelné zjistit, jak by se s nimi mělo pracovat, aby se nestali chronickými bezdomovci. To byl také hlavní cíl studie, jejíž výsledky v následujícím textu uvádíme.

2. CÍL STUDIE, POUŽITÁ METODA A CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÉ SKUPINY

Jak ukazuje D. McAdams (1996, 2001, 2006), jednou z možností, jak poznat nějakého člověka, je jeho **životní příběh**, resp. hlavně způsob, jak jej on sám chápe a interpretuje. Nejde zde ani tak o zachycení reálného dění, ale o způsob jeho subjektivního chápání. Osobní příběh představuje zajímavou informaci nejenom o daném jedinci, ale i o dění, jehož byl účastníkem. Může v něm vyjádřit svůj názor na sebe sama, na další lidi, kteří pro něho byli v něčem významní, i svůj vztah ke světu. Je důležité, které osoby jsou součástí jeho příběhu, jak je hodnotí a jakou roli jim ve vztahu k sobě přičítá. Události, které jsou do takového příběhu zahrnuty, mají nějaký osobní význam a lze je chápat jako mezníky ovlivňující průběh dalšího dění. Subjektivní přístup se projeví i v tom, jak daný jedinec vysvětluje příčiny a následky různých událostí a jaké závěry z nich vyvozuje pro svůj další život. Zajímavá bývá i dynamika příběhu spojená s proměnou chápání některých událostí a jejich hodnocení (např. v dospělosti může člověk hodnotit chování své matky trochu jinak než v době dospívání atd.). Uvedené údaje nemusí být vždycky pravdivé, některé mohou být zkrácené (ať už vědomě nebo nevědomě), jiné mohou chybět atd. Životní příběh je subjektivní pravdou a tak je třeba na něj nahlížet (Vágnerová, 2010). Přesto je velmi důležitou informací, která může pomoci daného jedince pochopit a najít vhodné řešení jeho situace.

Zkušenosti z dětství a dospívání vedou k vytváření schémat, která podmiňují tendenci k určitému **způsobu vnímání a hodnocení jiných lidí i sebe sama**. (Tak je vysvětloval jeden z představitelů sociálně kognitivní teorie G. Kelly.) Vždycky jde o to, jak člověk svému okolí rozumí a jak si vykládá různé projevy jiných lidí, což může být s ohledem na jeho osobnostní vlastnosti i získané zkušenosti dost rozdílné. Ani sociální schémata nemusí plně odpovídat realitě, některé aspekty mohou být akcentovány a jiné potlačovány, nebo dokonce přehlíženy. Někdo si může např. idealizovat matku a vidět jen její pozitivní vlastnosti, za-

tímco otce může hodnotit generalizovaně negativně jenom proto, že ženu a děti opustil a založil si novou rodinu. Z hlediska rozvoje názorů a vztahů k jiným lidem (a nakonec i k sobě samému) je podle J. Bowlbyho (a jeho teorie vazby) důležitá raná zkušenost. Tu dítě získává na základě prožití citové vazby s matkou, popřípadě i s dalšími blízkými osobami. Každý jedinec promítá své zážitky s rodiči do sebepojetí i do vztahů k jiným lidem. **Primární zkušenost s jistým a spolehlivým člověkem** a s jasně diferencovanými sociálními signály je dobrým základem pro další rozvoj sociálně adaptačních schopností i celé osobnosti. Její chybění jej naopak narušuje a deformuje. Základ budoucího sociálního propadu může být v případě některých mladých bezdomovců právě v ní.

Cílem studie bylo **poznání způsobu, jakým mladí bezdomovci chápou průběh vlastního života** a určení mezníků a osob, které je nejvíce ovlivnily. Pokud má mít práce s mladými bezdomovci potřebný efekt, je třeba vědět, jací jsou, jaké mají problémy a co je vedlo k odchodu na ulici. Takové poznatky lze získat prostřednictvím **narativně zaměřeného semistrukturovaného rozhovoru**, který respektuje chronologický průběh jejich života. Životní příběh lze považovat za vhodnou metodu k zachycení i tak komplexního jevu, jako je proces adaptace na zásadní změnu vlastní existence. Může poskytnout informace o tom, jak její tito lidé vnímají a prožívají a které události či rozhodnutí považují za podstatné. Součástí rozhovoru byly následující okruhy:

- **Průběh dětství a dospívání.** Z tohoto hlediska je důležitý názor mladých bezdomovců na rodinu, z níž pocházejí, na vztahy s rodiči či náhradními rodiči a sourozenci, na školu a vlastní školní úspěšnost, a nakonec i na vztahy s vrstevníky.
- **Odchod na ulici** a vysvětlení okolností a příčin, proč k němu došlo. Podstatný je i jejich názor na způsob života, jakým aktuálně žijí, a způsob jeho zvládnutí, i na vztahy s lidmi v rámci bezdomovecké komunity.
- **Názor na sebe sama**, včetně změn, které vznikly v důsledku života na ulici, míry proměny vlastní identity a spokojenosti se sebou samým. Důležité je i zjištění posunu morálního uvažování a aktuální hodnotové hierarchie.
- **Představy o budoucnosti** a možnosti návratu do společnosti. K lepšímu pochopení může přispět i znalost názoru těchto lidí na případnou pomoc a její očekávanou efektivitu. Tato část příběhu je důležitá z hlediska možnosti podpory návratu mladých bezdomovců do společnosti.

Ve vyprávění mladých bezdomovců jsou mnohé nepřesnosti, zejména v určení doby, kdy se příslušná událost stala, občas se v něm vyskytují i vzájemně se vylučující informace. Kontrola správnosti údajů byla možná spíše výjimečně, když jsme měli možnost získat další informace, ale většinou to možné nebylo. Některé nepřesnosti a výpadky lze přičítat i důsledkům déleodobého užívání psychoaktivních látek narušujících fungování paměti a možná i stylu života, který nic takového nevyžaduje.

Klienti měli v průběhu rozhovoru dost prostoru, aby mohli říci všechno, co chtěli. Jejich produkce byla hodně obsáhlá a informačně bohatá. Jednotlivé

rozhovory trvaly v průměru 2–2,5 hodiny. Rozhovor byl zaznamenán na diktafon a poté přepsán. Získané informace jsme strukturálně i tematicky analyzovali podle toho, jak tito lidé jednotlivé události a chování různých osob popisovali a jak interpretovali předpokládané příčiny daného dění i jeho další důsledky. Kvalitativní hodnocení jsme pro lepší přehled doplnili uvedením četností jednotlivých variant. Užitečné byly i zkušenosti a poznatky pracovníků Naděje, kteří s mladými bezdomovci dlouhodobě pracují a mají o nich víc informací.

Pro základní orientační zhodnocení osobnosti mladých bezdomovců jsme použili **zkrácené verze Eysenckova dotazníku EPQ/S**, jehož validita byla potvrzena i na české populaci (Kožený, 1999). Dotazník obsahuje 48 položek, k posouzení každé vlastnosti (Extroverze – Introverze, Neuroticismus – Emoční stabilita, Psychoticismus a Sociální desirabilita) je určeno 12 položek. Psychometrické parametry zkráceného testu zůstávají relativně stabilní a lze jej bez problémů použít k výzkumným účelům (Kožený, 1999).

Další metodou určenou k poznání osobnosti mladých bezdomovců byl projektivní **TAT test H. Murrayho**, resp. tři obrázky z tohoto testu (viz příloha) a dva nové, které byly pro tento účel vytvořeny. Jde o předlohy, které navozují téma mezilidských vztahů, resp. vztahů k rodině a téma budoucnosti a směřování vlastního života. Základní myšlenkou metody je předpoklad, že individuálně charakteristické zpracování tématu poslouží k pochopení dané osobnosti. Vyšetřovaný jedinec má pro každý obrázek vytvořit příběh, který by mu dle jeho názoru nejlépe odpovídal. Má říci, co si myslí, že se děje na obrázku, co zde zobrazení lidé (člověk) dělají. Co bude dál, o čem přemýšlejí, co by chtěli a co udělají, resp. jak příběh nakonec dopadne. I když jsme metodu použili jen jako semiprojektivní, to znamená, že jsme podpořili produkci klienta uvedenými obecnými otázkami, lze předpokládat, že oslovení lidé se ztotožní s určitou postavou a promítnou do svých příběhů své názory, potřeby a pocity. Projeví se zde, jakým způsobem vnímají okolní svět, jiné lidi a svou vlastní pozici v něm. Avšak nejde jen o to, jaké záměry a motivy jsou různým postavám přiřítány, zajímavé je i zjištění, které z nich je nejčastější a lze je proto považovat pro daného klienta za důležité. Hodnotí se i případné překážky a problémy, které mohou hlavního hrdinu potkat, jeho představa o způsobu, jak si s nimi poradí a nakonec i vyústění příběhu, zda dopadne dobře či špatně (Svoboda, 1999; Vágnerová, 2010).

Zkoumanou skupinu tvořilo 90 mladých bezdomovců, 60 mužů a 30 žen ve věku od 19 do 26 let (průměrný věk mužů byl $x = 22,90$, $SD = 2,25$, průměrný věk žen byl $x = 22,63$, $SD = 2,40$). Tito lidé byli bez domova v průměru 2,43 let ($SD = 2,33$). Domov ztratili, resp. z něj odešli nebo byli vyhozeni, většinou mezi 19. a 22. rokem (73,3% zkoumané skupiny). Šlo o jedince, kteří docházeli do denního centra charitativní organizace Naděje v Praze, kde měli možnost se najít, získat ošacení a být v teple. Všichni oslovení lidé souhlasili s rozhovorem, což bylo pravděpodobně dáno jejich pozitivní zkušeností s examinátorem, který

je zároveň pracovníkem této instituce, a zřejmě i faktem, že rozhovor byl honorován menší finanční částkou (150 Kč).

3. ŽIVOTNÍ PŘÍBĚHY MLADÝCH BEZDOMOVců

Porozumění životnímu příběhu těchto lidí může přispět k pochopení jejich současné situace. Ta je charakteristická nestabilitou životního směřování, nezvládnutím požadavků dospělosti, povrchními a proměnlivými vztahy s lidmi i nestandardně vymezeným životním teritoriem s minimem soukromí. Konec adolescence a počátek mladé dospělosti představuje z hlediska dalšího života daného jedince rozhodující období, a to i tehdy, pokud se nevyvíjí tak, jak má. To znamená, pokud nedojde k harmonizaci svobody rozhodování a jednání a k přijetí zodpovědnosti za svá rozhodnutí a činy. Jak připomíná Whitebeck (2009), odchod na ulici uzavírá přístup k mnoha jiným možnostem (profesním i vztahovým), které by mohly přispět k účelnějšímu rozvoji života mladého člověka, a proto může jeho další osobnostní rozvoj dost podstatně deformovat.

Problematické bezdomovectví mladých lidí je věnována celá řada zahraničních studií, např. výzkumy Lynn Rew (2003), J. Hydea (2005), L. Whitbecka (2009), S. Mallettové a jejích spolupracovníků (2010) a dalších. Česká odborná literatura zatím mnoho informací nenabízí, a pokud existují, jde spíše o přehled empirických zkušeností vyplývajících z práce s mladými bezdomovci. Takové jsou publikace Hradeckého (2007), Průdkové a Novotného (2008) nebo Marka, Strnada a Hotovcové (2012). Můžeme předpokládat, že v lecčem se budou výsledky výzkumů, které se uskutečnily v rozdílných sociokulturních podmínkách, shodovat s našimi, ale nemusí tomu tak být vždy a ve všech oblastech.

Z výsledků uvedených studií vyplývá, že **příčiny bezdomovectví mladých lidí mohou být různé**. Obvykle nejde o náhlu změnu vyvolanou jedinou událostí, ale o důsledek déleodobé kumulace negativních vlivů. Tito lidé bývají leckdy i nevýhodně geneticky disponováni, a proto se s mnoha zátěžemi nedokáží vyrovnat přijatelnějším způsobem, resp. to nedokáží bez něčí pomoci, a ta nemusí být vždycky dostupná. Cesty k bezdomovectví mohou být rozmanité a ani životní příběhy těchto lidí nejsou tak stereotypní, jak by se mohlo zdát. Jednotícím kritériem je v tomto případě často jenom jejich propad na okraj společnosti. Rozdílná může být kvalita sociálního zázemí, nyní už bývalého, ale i míra osobního selhání včetně toho, zda si své vlastní zavinění vůbec připustí. Proces propadu do bezdomovectví bývá spojen s nakupením problémů, které tito lidé nedokáží nebo ani nechtějí řešit. V jejich příběhu mívá stěžejní postavení **rodina**, ať už je chápána jako zdroj opory a pomoci, nebo naopak jako zdroj trápení a stresu.

Období dospívání a postupného osamostatňování bývá z hlediska možného propadu do bezdomovectví kritické. Zdrojem problémů, které dle Hydea (2005)

působí jako **spouštěče odchodu na ulici**, bývají v této době konflikty mezi rodiči a dítětem, nerespektování rodičovských požadavků, špatná komunikace, nedostatek dohledu nad dospívajícím, který si dělá co chce, a nezáměr rodičů o něj, nepřiměřené fyzické tresty a nakonec i užívání drog nebo alkoholu. Whitbeck (2009) připomíná, že lidé, kteří vyrůstali v problematickém prostředí, bez dostatečného pocitu jistoty a bezpečí a bez možnosti získat potřebné sociální zkušenosti, nejsou dostatečně připraveni ani na přátelské a partnerské vztahy. Chovají se k ostatním lidem stejně jako doma nebo v partě, a proto bývají odmítáni, resp. nejsou přijatelní pro většinu běžné populace. Tak dochází k jejich dalšímu posunu na okraj společnosti. Jak uvádí Johnson se svými spolupracovníky (2005), sociální síť takových lidí bývá menší a je omezena na stejně problematické jedince, což zvyšuje riziko společenského selhání.

I když jsou příběhy mladých bezdomovců rozdílné, bývá jejich součástí nepříliš šťastné dětství, neuspokojivé rodinné prostředí, podivné vztahy s rodiči, problémy v chování, které se objevují již ve školním věku, a nedokončené vzdělání, z něhož vyplývají potíže s hledáním práce. Tito lidé nebývají ochotni či schopni plnit ani základní požadavky, nemají dostatečně rozvinuté sociální dovednosti, ale zato mívají sklon k nestandardnímu, leckdy i asociálnímu jednání. Mívají sníženou odolnost k zátěžím (možná jen určitého typu) a různé psychické problémy, které řeší pasivně únikovými strategiemi. Jejich potíže bývají umocněny užíváním psychoaktivních látek a vazbou na jedince, kteří rovněž užívají drogy nebo pijí alkohol. K takovému závěru došli ve svých výzkumech týkajících se mladých bezdomovců např. Vottová a Manion (2003), Johnson, Whitbeck a Hoyt (2005), Bearsley-Smithová a její spolupracovníci (2008), Sheltonová a její spolupracovníci (2009), Marianne van den Bree se svou skupinou (2009) i mnozí další.

4. DĚTSTVÍ A DOSPÍVÁNÍ MLADÝCH BEZDOMOVců

4.1 RODINA – NÁZORY MLADÝCH BEZDOMOVců NA DOMOV A PRŮBĚH JEJICH DĚTSTVÍ

Rodiny mladých bezdomovců bývají různé. Mohou být úplné a funkční, ale i rozpadlé a více či méně problematické. Mohou být doplněné o další členy či natolik proměnlivé, že není jasné ani to, kdo do ní patří, a nemohou tudíž fungovat jako přijatelné zázemí. Určitá část mladých bezdomovců vyrůstala v náhradní rodině nebo v ústavním zařízení, protože jejich rodiče nebyli schopni či ochotni se o svoje děti starat, a ani náhradní varianta vždycky nepřinesla žádoucí výsledek. Leckdy jen proto, že neměla šanci působit včas.

Výsledky studií mnoha badatelů (Cauce et al., 2000; Votta a Manion, 2003; Tyler, 2006; Bearsley-Smith et al., 2008; Coward-Bucher, 2008; Ferguson, 2009) ukazují, že mladí bezdomovci pocházejí častěji z **rodin, které nepředstavují**

jisté a bezpečné zázemí. Jejich rodiče nezvládli přijatelným způsobem svoje partnerství, rodičovství a leckdy ani profesní roli. Mnohdy jde o jedince, kteří užívají alkohol či drogy, což posiluje riziko jejich selhání. Občas to bývají i lidé duševně nemocní či s poruchou osobnosti, kteří nebyli úspěšní ani ve své vlastní socializaci.

Život v dysfunkční rodině vede často k tomu, že se mladí lidé cítí doma přehlíženi a podceňováni a jsou přesvědčeni, že na nich nikomu nezáleží. Rodina pro ně nepředstavuje bezpečné zázemí, leckdy je tomu spíš naopak. Nedostatek opory a sounáležitosti, ale i kumulace traumatizujících zážitků **přispívá k tendenci odejít z domova kamkoli a co nejdříve**, třeba i na ulici. Rozpad rodiny slouží jako impulz k dřívějšímu osamostatňování a odchodu z prostředí, které jim z jejich subjektivního pohledu neposkytuje nic pozitivního (Mallett et al., 2010). Dost častou zátěž představují potíže spojené s příchodem nového partnera matky, který není ochoten tolerovat leckdy problematické chování dospívajících dětí své partnerky. Pokud náhradní otcové nejsou zcela standardní osobností, jsou-li např. pravidelnými konzumenty alkoholu a mají sklon k násilí, svým chováním případný konflikt ještě zhoršují.

Dysfunkční rodinné zázemí představuje závažnou zátěž, ale v podobných podmínkách žijí i jiné děti a dospívající, z nichž se bezdomovci nestanou, přestože musí řešit podobné problémy. Důvodem může být jejich větší odolnost, kombinace příznivějších genetických dispozic či výhoda opory v nějakém člověku (např. v babičce) apod. Ti, kteří selhávají, mohou mít **méně příznivé dědičné předpoklady** získané od svých problematických rodičů. Může jít např. o dispozici k impulzivité, neempatičnosti, k afektivnímu či agresivnímu reagování. Takové znevýhodňující dispozice jsou zřejmě i důvodem, proč nedokáží profitovat z pozitivních podnětů, které mají k dispozici.

Negativní zkušenost a pocit nedostatečné opory zvyšuje celkovou nejistotu a posiluje tendence k riskantnímu chování. Scénář životního příběhu bývá v takových případech dost podobný: Emočně neuspokojivý a stresující život v nefungující rodině vede k oploštění citového vývoje a k zafixování nežádoucích návyků a způsobů chování. To se může v pozdějším dětství a dospívání projevit různým způsobem, např. tendencí kompenzovat svoje problémy užíváním psychoaktivních látek, přičleněním k asociálně profilované partě, nestandardním způsobem získávání prostředků k obživě, flákáním a parazitováním na ostatních, agresivitou a necitlivostí k jiným lidem, leckdy i kriminálním jednáním. Žádoucí způsoby chování se u těchto dětí nevytvářejí, nebo ne v takové míře, jaká by byla potřebná. Chybí jim pozitivní zkušenost a za takových okolností nemají šanci, aby se ve společnosti přijatelným způsobem uplatnily. Problematické chování může být projevem **nápodoby rodičovského chování**, důsledkem zanedbávání, citového strádání a prožitých traumat. Negativní zkušenost s vlastními rodiči se promítne i do vztahu s jinými lidmi. Vytváří předpoklady k nepřiměřenému způsobu reagování (jedinci, kteří byli v dětství týráni a zneužíváni, často považují bezohledné chování za něco zcela normálního) a k preventivní

odtažitosti od ostatních lidí. Odchod na ulici představuje za takových okolností jen další fázi na cestě k hlubšímu a často nezvratnému sociálnímu propadu.

K takovému závěru došla L. Rew (2002), která upozorňuje na význam pocitu osamělosti, odcizení a zavržení v rodině. Podle zjištění Marie Robertové a jejích spolupracovníků (2005) pocházelo téměř 70 % adolescentních bezdomovců z dysfunkčních rodin, v 60 % zde byly vztahy mezi rodiči a dítětem závažně narušeny. K podobným výsledkům došla i Tylerová (2006) a Taylor-Seehaferová se svými spolupracovníky (2007). Fergusonová (2009) považuje za důležitý negativní faktor nestabilitu rodinného prostředí, která brání vytvoření pocitu jistoty a bezpečí, odchod jednoho nebo obou rodičů z domova a chybění opory od jiného členy rodiny. Je jí i neschopnost rodičů starat se o svoje děti v důsledku zahlcení vlastními problémy. Závažnou zátěž představují i různé závislosti, ať už na alkoholu nebo na drogách, které eliminují víc než jen rodičovské schopnosti. Z výsledků studie A. Nesmithové (2006) vyplývá, že rizikovým faktorem mohou být i časté zásadní změny lidí i prostředí, včetně pozdějšího umístění do náhradní rodinné péče.

V dysfunkčních rodinách, kde jsou bity a zanedbávány, získají děti dle názoru Pattersona a jeho spolupracovníků (in Whitebeck, 2009) základ asociálního chování. Naučí se tak reagovat ze zkušeností se svými rodiči. Zafixují si, že bezohledné a agresivní reagování je žádoucí, protože zjistí, že ten, kdo takto jedná, většinou uspěje. Pokud se budou podobným způsobem chovat i v jiných sociálních situacích, dostane se jim velmi často podobné odpovědi, což dále posiluje jejich přesvědčení o tom, že jde o účelný způsob. V době dětství a zejména v adolescenci si takoví jedinci vybírají společnost podobně zaměřených a podle stejných pravidel jednajících vrstevníků. Sklon k bezohlednému chování obvykle vede k adaptačním problémům ve škole, k rozchodu s konvenčně laděnými vrstevníky a k selhání v profesní přípravě i v samotném zaměstnání. Na možné negativní důsledky nežádoucího modelu chování v oblasti sociální kognice upozorňuje Ryanová se svými spolupracovníky (2000): takoví jedinci nebývají dostatečně empatictí, nejsou schopni se orientovat v chování jiných lidí, převažuje u nich hostilně atribuční styl (to znamená, že v jakémkoli projevu chování vidí zlý úmysl) a tendence k agresivním způsobům řešení čehokoli. Není pochyb o tom, že chování rodičů nejenom k dětem, ale i k sobě navzájem a k ostatním členům rodiny ovlivní vývoj dětské osobnosti, někdy možná víc než občasná epizoda zmlácení.

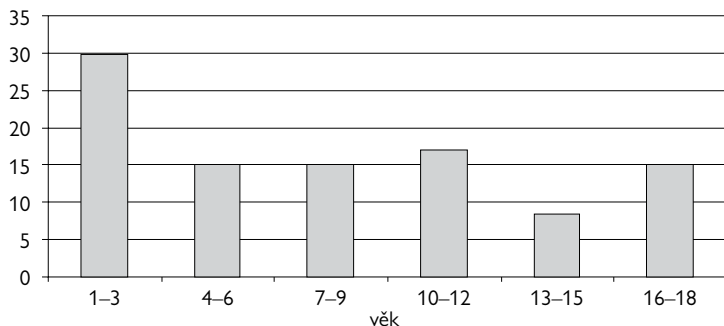
Důležitou součástí jakéhokoli příběhu je způsob **vnímání vlastního domova a jeho hodnocení**. Mladí bezdomovci dost často popisují rodiny, z nichž pocházejí, jako od počátku velmi problematické, subjektivně neuspokojivé, které se ani v průběhu času nezměnily k lepšímu. Někdy byly tyto rodiny neúplné a později doplněné (často pro daného jedince nežádoucím způsobem), nebo se v různém období jeho života postupně rozpadaly. Reakce na rozpad rodiny byly někdy hodně bouřlivé. Důvody, proč oni jako děti takto reagovali, mohly být různé, mohlo jít o důsledek nakumulování stresujících zážitků, o projev kom-

plexnějšího znevýhodnění a s ním související neschopnosti vyrovnání se ztrátou nějaké jistoty (možná v této době už jen symbolické). Bouřlivá reakce může být i signálem skutečnosti, že neměli nikoho, kdo by jim za těchto okolností nějakou jistotu poskytl. V příbězích klientů byly i rodiny, které vypravěč označil jako zdroj svých problémů, ale ony nebyly tak špatné, aby mohly být považovány za jednoznačnou příčinu jeho sociálního selhání. Subjektivní pohled mladých bezdomovců na domov nemusí odpovídat realitě a nemusí se ani shodovat s názory ostatních členů rodiny, ale pro ně takový význam má a s ním souvisí i jejich další jednání.

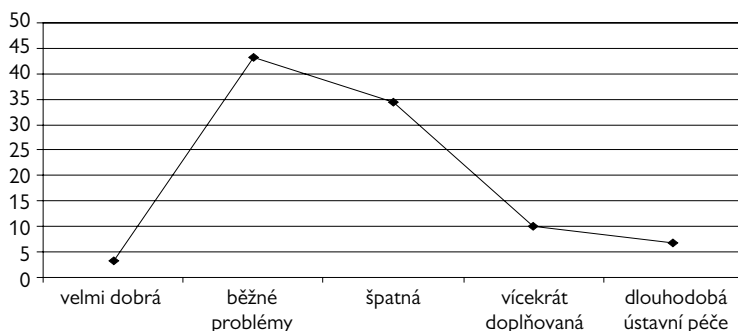
Pro lepší porozumění mladým bezdomovcům je třeba rozlišovat, v čem dle jejich názoru spočíval negativní vliv rodiny, resp. rodičů.

Jednou z možností je, že se o dítě nestarali, zanedbávali je, neměli o ně zájem a možná k němu neměli ani pozitivní citový vztah.

Další kategorií jsou rodiče, obvykle **hůře disponovaní, s nedostatečným vzděláním, často závislí na alkoholu**, kteří představovali **nežádoucí model chování**, jež dítě napodobovalo a zcela logicky začalo mít podobné problémy.

Graf č. 1 Rozpad rodiny podle věku dítěte (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

Graf č. 2 Hodnocení rodiny dle názoru klienta (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

Pozn.: Někteří klienti byli od počátku života v ústavní péči a v rodině nikdy nežili.

Mezi nežádoucí, dítětem napodobované projevy patří nespolehlivost, nezodpovědnost (dluhy, nezaměstnanost, parazitování na někom), bezohledné a násilné chování a tendence k užívání alkoholu či drog.

Třetí variantou byli rodiče, kteří neměli žádné závažnější nedostatky, ale svoje **dítě v době dospívání nezvládali**, i když se o to snažili a s jeho chováním nesouhlasili. Důležitý je i důvod, proč rodina přestala (nebo vůbec nezačala) fungovat a kdo to zavinil, resp. koho považuje za hlavního viníka vypravěč příběhu. Pokud je příčinou rodinné dysfunkce problematická osobnost jednoho z rodičů a jeho tendence k nepřiměřenému chování, pak ji nelze vyřešit výměnou partnera. Zvláštnosti takového člověka budou ovlivňovat děti, které s ním žijí, i nadále.

Jak je zřejmé z grafu č. 2, **třetina klientů (34,4%) líčí své rodinné prostředí jako velmi neuspokojivé**. V jejich příběhu jde o rodiny, které nedokázaly dítěti poskytnout téměř nic, citové zázemí, základní výchovu a dokonce ani potřebné materiální zajištění. Za takových okolností je téměř nemožné naučit se všechno, co je potřebné ke zvládnutí základních socializačních nároků, a oni proto nemohli být úspěšní ve škole, mezi vrstevníky ani ve svém pozdějším životě.

4.1.1 Neuspokojiví byli rodiče závislí na alkoholu, se sklonem k násilí nebo duševně nemocní

V příbězích opravdu problematických rodin šlo velmi často o **důsledek nadměrného pití alkoholu** a z něho vyplývající problémy.³ Taková byla i rodina klienta PV: „*Když jsem se narodil, tak o té době vím akorát, že naši byli pohádaní, otec vykrádal matce byt a matka zase otcovi, takže kvůli tomu bylo několik soudů... S matkou žili moji tři sourozenci a s otcem jsem žil jenom já... No jenže se to potom nějak zvertlo a nepočítal jsem s tím, že se z otce vyklubal prostě alkoholik... Otec jsem, abych pravdu řekl, neviděl 13 roků strážlivýho. Já jsem lital po dětských domovech, po psychiatrické léčebně a v diagnostickým ústavu... Abych pravdu řekl, tak se mi žilo líp v dětském domově. Já jsem byl od otce bit, nějak jsem to prostě nezvládal, no... On ze všeho dělal velký věci a kvůli tomu po mně furt vyjížděl a to všechno dělal ten alkohol. Neviděl jsem ho strážlivýho, aby si se mnou promluvil... Máma si našla přítele, ona se od té doby nějak změnila, ona se podřídila vlastně jemu a mně přišlo, že mě vlastně odkopli, že už mě nechtěla ani vidět.*“ Otec alkoholik a matka, která nemá o syna zájem, nemohou být dobrými rodiči a nedokáží svým dětem poskytnout bezpečné zázemí. Zároveň jim prezentují nežádoucí model chování, který ukazuje pití alkoholu a agresivní reagování jako běžný projev. V současné době je jejich dospělý syn bezdomovec, který je závislý na drogách a aktuálně ve výkonu trestu.

3 Rodiče alkoholiky či závislé na drogách měli i mladí bezdomovci v jiných zemích. Thompsonová se svými spolupracovnicemi (2007) uvádí, že více než polovina takových lidí měla jednoho z rodičů alkoholika a 20% mělo na alkoholu závislé oba.

Příčinou selhání rodiny nemusí být vždycky jenom otec alkoholik, ale i **matka, která nadměrně pije a v důsledku toho se nestará o svoje děti.** Taková byla i matka klienta MT: „*Že začátku jsme byli pohodová, spořádaná rodina, že to normálně fungovalo. Když mi bylo pět let, tam už to právě bylo, že táta začal hodně chlastat, máma, ta ne, ta ještě fungovala normálně, ale právě že táta začal chlastat, začal nás mlátit, a pak už se to táhlo... Vydřželo to tak asi zhruba rok a půl a to už teda chlastali oba dost. My jsme v tom bytě bydleli asi 6 let, rok a půl byl zařízenej normálně, pak začali rodiče prodávat věci, aby měli na chlast a už se ten byt začal přibližovat hodně skvotu. My jsme začali chodit s bráchou za školu, lítali jsme venku a nikdo si nás neovšimal... Pak vlastně tátú zavřeli na pět let a ten majitel mámu s náma vystěhoval z bytu. Tějden nebo dva jsme s mámou spali ve sklepe v prádelně dole, ale pak už přišla sociálka a ze školy mě s bráchou vzali do diagnostáku do Krče.*“ Základním problémem jeho rodiny byl alkohol a s ním související domácí násilí, a nakonec i její celkový úpadek. Klient je rovněž alkoholik, který žije na ulici osmým rokem.

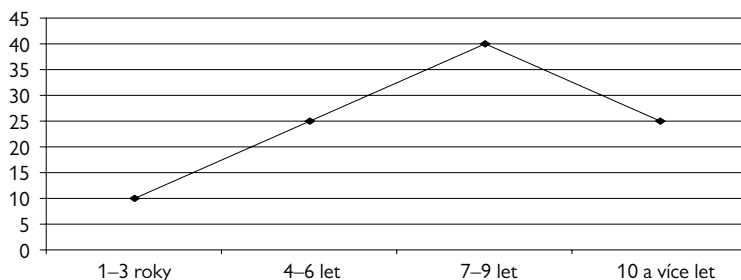
Téměř stejné problémy s rodiči alkoholiky měl i klient MP: „**Máma chlastala, táta chlastal, takže jsme byli taková jako ne ideální rodina, z bytu nás vyhodili, a kdyby nás nedržela vlastně babička s dědou, tak jsme asi ani nebyli... Moje máma se s tátou rozvedla, to mi bylo asi deset, a pak jsme byli v domově pro matky s dětmi, tam si našla přítele a s ním bydlela do mejš čtrnácti nebo patnácti, a pak se rozešli a bydleli jsme sami na ubytovně, a v mejš sedmnácti máma o ubytovnu přišla, a já jsem skončil ve výchovným ústavu...** Celá moje rodina je takovej antiuzor.“ Tato matka byla zřejmě opravdu problematická, závislá na alkoholu a jen těžko schopná vytvořit přijatelný domov. Klient je také alkoholik, na ulici žije čtvrtým rokem, byl ve výkonu trestu.

Domácí násilí představuje specifickou negativní zkušenost. Ať už je jeho obětí matka, babička, sourozenci nebo samo dítě, vždycky **ubírá pocit jistoty a bezpečí.** Jak je zřejmé z výsledků různých studií, mladí bezdomovci pocházeli často z rodin, kde běžně docházelo k násilným scénám a oni byli jejich obětmi i svědky. Mnozí z nich opakovaně zažívali nadávky a hádky mezi rodiči, běžné byly i fyzické útoky. Jejich obětí byla primárně matka, ale často jím trpěly i děti. Minimálně polovina z nich byla v dětství opakovaně nepřiměřeně bita, především svými biologickými či náhradními otci. Ačkoliv se otcové chovají zpravidla násilněji než matky, třetina mladých bezdomovců uvedla, že je tloukly i ony. Takový zážitek může být natolik traumatizující, že vede k potřebě uniknout z domova co nejdříve. Může vést ke změně v oblasti prožívání a uvažování (v krajním případě se u takového dítěte může rozvinout posttraumatická stresová porucha). Není pochyb o tom, že podobná zkušenost daného jedince negativně ovlivní a on se bude chovat jinak, než kdyby nic takového neprožil, ať už úzkostně a odtazitě nebo útočně a agresivně.

Tylerová a Cauceová (2002) uvádějí, že 47 % mladých bezdomovců bylo v dětství nadměrně fyzicky trestáno. Tato situace trvala v průměru téměř 5 a půl roku. Španělský pediatr Olivan (2002) zjistil, že nadměrně bylo bito 48 % mladých bezdomovců. Ste-

wartová a její spolupracovníci uvádějí, že s nepřiměřenými fyzickými tresty se muselo vyrovnávat 44 % mladých bezdomovců. Podle Hydea (2005) bylo v dětství nadměrně fyzicky trestáno 59 % mladých bezdomovců a 50 % bylo opakovaně svědky různých konfliktů a domácího násilí. Fergusonová (2008) zjistila, že svědky domácího násilí bylo 39 % mladých bezdomovců a 50 % z nich rodiče bili. Taylor-Seehaferová a její spolupracovnice (2008) došly k ještě vyšším číslům, podle nich bylo 74 % mladých bezdomovců ve své původní rodině emočně týráno a 70 % bylo často a nepřiměřeně bito. Podle Crawforda (2009) bylo nepřiměřeně fyzicky trestáno 57 % dívek a 80 % chlapců. Rachlisová se svými spolupracovníky (2009) uvádí, že takových lidí bylo mezi mladými bezdomovci 48 %. Sheltonová se svými spolupracovníky (2009) došli k podobným výsledkům, podle jejich zjištění bylo opakovaně bito 50 % mladých bezdomovců. Tylerová (2006) uvádí téměř stejné hodnoty. Mallettová a Rosenthalová (2009) zjistily, že 34 % mladých bezdomovců bylo nepřiměřeně fyzicky trestáno otcem, ať už vlastním nebo nevlastním, 13 % z nich nadměrně tloukla i matka. O mateřské agresi se zmiňují i studie Pearse a Nollera (1995), kteří zjistili, že takových matek bylo 30 %, k podobnému výsledku došly i Tylerová a Cauceová (2002). Fergusonová (2009) uvádí v souhrnu, že s nějakou formou násilí se v rodině setkala 50–83 % mladých bezdomovců. Jak je zřejmé, autoři různých studií docházejí k rozdílným závěrům, pravděpodobně v závislosti na složení jejich zkoumané skupiny. Nicméně není pochyb o tom, že dětství pozdějších bezdomovců velmi často neprobíhá standardním způsobem a je těžké si představit, že by se taková zkušenost nějak neprojevila, ať už v jejich prožívání, chování či ve vztahu k jiným lidem.

S nějakou formou násilného chování otce nebo otcíma se setkala téměř třetina klientů (28,8 %). Násilníkem byl často **otec závislý na alkoholu**. Takový otec zásadním způsobem ovlivnil např. život klientky KM: *„Ze začátku to bylo v pohodě, když jsme byli malí, ale pak když už jsme začali vyrůstat a začali jsme chápat, že to asi nebude v pohodě... Mamka byla taky občas zlá, ale jakože přiměřeně, že třeba jsme klečeli v koutě, ale táta o nás zlomil čtyři vařečky, dostávali jsme páskem přes zadek a to asi nedělá normální rodič... Občas když přišel domů nalitej, tak to bylo i za nic, jenom z toho důvodu třeba, že mu zbylo málo peněz nebo že neměl cigára... Můj táta byl šmejda. Já nevím, já vím, že mi v osmi letech zlomil ruku, to mi fakt jako ublížil... protože*

Graf č. 3 Věk klientů, kdy se poprvé setkali s domácím násilím (nebo kdy si ho začali uvědomovat) (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

já jsem se zastala mámy... Když mi bylo asi 10 nebo 11, tak ji prohodil zasklenějma dveřma do špajzu, a každěj měsíc se kupovalo nový nádobí, protože nebylo z čeho jíst.“ Sama klientka se agresivní nestala, spíš má problémy se sebeúctou, je úzkostná a nejistá. Její příběh nemá dobré pokračování, na ulici žije už 5 let.

Aktérem domácího násilí může být i **nevlastní starší bratr**, který zaujme roli dominantního násilníka po svém otci. Tak tomu bylo v příběhu klientky TŽ, pro niž byl frustrující zejména fakt, že ji matka nebránila: „*Od čtyř či pěti let mě brácha začal psychicky i fyzicky týrat. No měla jsem zlomená žebra, otřes mozku silnej... Prostě všechno, co táta udělal mýmu bráchovi, tak brácha to dělal mně... Nejhorší to bylo u hospody, když jsem šla z dětskýho hřiště koupit si kofolu a brácha mě takovým způsobem zmlátil, že už to pak došlo k tomu, že mě málem uškrtil a ještě pár vteřin a bylo po mně... A já jsem zase ve škole šikanovala ostatní. To, co mi brácha dělal, já jsem si vylejvala na nich. Mlátila jsem je...“* Tato dívka pokračovala v řetězci násilí a bila svoje vrstevníky, i ve své dospělosti byla opakovaně objektem něčí agrese a je v podvojné pozici oběti, která má sama sklon k násilnému reagování.

Příběh domácího násilí v rodině klientky KV, která se posléze rozpadla, pokračuje **líčením její vlastní agresivity**: „*Mlátili nás oba dva (sourozence)... v šesti nebo sedmi jsem šla do děčáku. No hlavně kvůli tátovi, ten mě furt mlátil, posílal mě do školy v tričku v zimě a takhle, zkopal mě, vzal na mě bič... No takhle, on když se napil hodně, tak byl agresivní, prostě nepřičetnej člověk, něco se mu v práci nelíbilo, neseřval je, ale začal rvát doma... Já jsem byla ráda, já jsem říkala, že chci jít do děčáku, že se tam budu mít vlastně líp... Na základce dostala jedna holka ode mě dvě rány, protože ona mi řekla, že jsem děčácký hajzl... měla jsem problémy, myslím, že jsem dala facku nebo pěstí učitelce, ale nejsem si jistá, kvůli čemu to bylo, pak vlastně až v sedmičce jsem měla dvojku nebo trojku z chování, to bylo za tu holku, ta dvojka, jak jsem ji zmlátila, a ve druhým pololetí byla taky dvojka, to že jsem napadla ředitele školy.“* Není jisté, zda agrese vůči dospělým byla fakticky dokonána, zda nešlo jen o pouhé přání a jeho fantazijní zpracování, kterému možná věří i ona sama. Nicméně není pochyb o tom, že klientka o agresi uvažuje a má sklon takto jednat.

Děti, které mají opakovanou zkušenost s násilím, mohou takové chování považovat za normu. Vzhledem k tomu samy jednájí agresivně a přijímají hrubost jiných jako **něco běžného, s čím je třeba počítat**. V rámci bezdomoveckého způsobu života se s ní setkávají dost často a to posiluje jejich přesvědčení, že nic jiného ani nelze očekávat. Tak tomu bylo i v příběhu klientky DV: „*Táta vobčas přišel vožralej... furt byly hádky. Dennodenně... Pak byl táta osm a půl měsíce ve vězení jen za to, že přišel domů, začala hádka, ona ho (matka) nějak nasrala prostě, tak vzal sekeru a chtěl ji nastrašit.“* Z pohledu probandky nešlo o nic zvláštního, na podobné střety byla zvyklá. Jde o děvče se sníženým intelektem a zároveň výchovně zanedbané. Její vztah k otci, navzdory podobným zážitkům, je velmi dobrý. Je zřejmé, že hodnocení rodinného života může být leckdy hodně subjektivní.

Stresujícím zážitkem spojeným s domácím násilím může být **pocit bezmocnosti a vědomí neschopnosti bránit se ohrožení**, kterou dítě prožívá, když nedokáže pomoci své matce nebo babičce. Takový zážitek je součástí příběhu

klienta PV, jehož otec-alkoholik mlátil všechny, kdo byli právě doma: „*Nejhorší zážitek... asi to násilí na mámě... Sražení a kopání do hlavy. Nic horšího vidět člověk u rodičů nemůže... Já jsem utek jako malej kluk, protože jsem byl malej a nemohl jsem s tím nic dělat.*“ Učení nápodobou ovšem fungovalo i navzdory jeho odporu k něčemu takovému, on sám později velmi často reagoval podobným způsobem. Aktuálně je ze stejného důvodu ve výkonu trestu.

Sexuální zneužívání. V případě dívek nešlo vždycky jen o bití, ale i o sexuální zneužívání v rámci širší rodiny. Takový zážitek vede k narušení vztahů v rodině i ke ztrátě pocitu jistoty a bezpečí.

Podle zahraničních studií, např. Rew (2002), bylo v dětství sexuálně zneužíváno 43 % dívek a 32 % chlapců, podle zjištění španělského pediatra Olivana (2002) bylo takových jedinců pouze 11 %. Tylerová a Cauceová (2002) uvádějí, že 29 % mladých bezdomovců bylo v dětství sexuálně zneužíváno (častěji šlo o dívky – 44 % – než o chlapce – 18 %). Většina z nich byla zneužívána již před svým 12. rokem a zneužívání trvalo v průměru dva roky. Stewartová a její spolupracovníci (2004) zjistili, že 31 % mladých bezdomovců bylo zároveň nadměrně fyzicky trestáno i sexuálně zneužíváno, pouze 6 % bylo pouze sexuálně zneužíváno. Taylor-Seehaferová a její spolupracovnice (2008) uvádějí, že sexuálně zneužíváno bylo 55 % mladých bezdomovců. Podle Crawforda (2009) trpělo sexuálním zneužíváním 20 % chlapců a 57 % dívek. Sheltonová se svými spolupracovnicemi (2009) zjistili, že sexuálně zneužívána byla třetina mladých bezdomovců. Rachlisová a její spolupracovníci (2009) uvádějí, že takových lidí bylo 24 %.

V příbězích pražských bezdomovců se toto téma objevilo jen u necelých 7 %, možná i z toho důvodu, že o něm někteří klienti nechtěli mluvit. **Sexuálním násilníkem byl nejčastěji nevlastní otec nebo strýc**, v jednom případě to byli i pěstouni, a jeho **obětí jsou hlavně dívky**. V naší skupině přiznalo, že bylo sexuálně zneužito 13 % dívek.

Svůj zážitek se sexuálním násilím, který měl z jejího hlediska zajímavé osudové vyústění, popisuje klientka IH. Snaží se jej vytěsnit, zapomenout na něj, i když se jí to příliš nedaří: „*Měla jsem takovýho ujetýho strejdu, ale o tom bych ani nechtěla mluvit, řešit to. Měla jsem krásný dětství a budu si to namlouvat celý život. No šlo tam o zneužívání, ale nebudeme to rozebírat podrobněji. Bylo mi hodně málo, to jsem ještě nechodila do školy, a on je teď kvůli tomu na vozíčku a já si říkám, že to bude mít za to. To přišlo samo. Já jsem si to od malička přála, aby to neprošlo jen tak, bez ničeho. A najednou jsem se dozvěděla, že náš strýček je na vozíku. Byl to dědy brácha a vůbec to nikdo z celé rodiny nevěděl... Od toho dne jsem zjistila, že spravedlnost existuje.*“ Trest, který přišel z jejího pohledu jako zásah vyšší spravedlnosti, jí pomohl k vyrovnání s prožitým traumatem. Ten, kdo jí ublížil, byl patřičně potrestán, a tak je to v pořádku.

Traumatizující zážitek se sexuálním zneužíváním strýcem, jemuž byla svěřena do výchovy, když jí bylo 15 let, je součástí životního příběhu klientky MH: „*Strejc, tam to dopadlo špatně, protože mě dva roky zneužíval a von se do mě prostě*

zamiloval a já jsem pak skončila v Bohnicích... Tam jsem skončila, protože to byl jedinej příbuznej člověk, ke kterému jsem mohla. Sociálka mě chtěla dostat z dětskýho domova někam domů... Já jsem tam chtěla, já jsem ho neznala, nikdy jsem ho předtím neviděla... On byl na mě strašně hodnej a já jsem si myslela, že to se mnou myslí normálně. Je-
nomže to tak nemyslel... Po půl roce, co jsem u něj bydlela, tak najednou si na mě začal dovolovat a takovýhle věci... Já jsem pak ve škole zkolabovala, prostě z psychiky... No já jsem pak šla na policii, protože to tam zjistili nějak ti psychologové a takhle... No hlavně že já jsem prostě chtěla spáchat sebevraždu...“ V daném případě šlo o jednoznačné zneužití její závislosti. Sexuální zneužívání bylo jen jedním z mnoha traumat, s nimiž se tato klientka musela v dětství vyrovnat, a není divu, že má psychické problémy i v dospělosti.

Duševní nemoc některého z rodičů může být příčinou toho, že nejsou schopni přijatelně zvládnout rodičovskou roli. Tak tomu bylo i v případě klientky EK, jejíž matka trpěla duševní chorobou, která se zhoršila, když jí bylo 11 let⁴: „*Moje máma trpěla silnýma depresema, byla třikrát v Bohnicích. Během tří let tam byla čtyřikrát. Nejbláznivější období měla tak tři měsíce předtím, než umřela. Oni ji pustili na revers a chvíli potom umřela. Předávkovala se práškama, těma na ty deprese... Špatný to bylo, když máma začala mít ty deprese... Nebylo to moc dobrý, zamkla mě do bytu, že jí chci ukrást peníze, nebo tak... Když neměla deprese, tak byla hrozně hodná. Záležel, když to na ni přišlo. Když si vzala prášky, tak třeba šest dní nespala, byla nepřijemná, bála se, že jí někdo chce něco sebrat, ale jinak byla hrozně hodná... S mámou jsem byla každěj den, tu jsem měla hodně ráda, ale kolikrát jsem víc chtěla k tátovi.*“ Její situace byla ještě ztížena faktem, že otec v rodině nefungoval, rodiče se rozvedli, když jí byly 4 roky. Problémem této klientky je v současné době hlavně drogová závislost. Nelze říci, co ji ovlivnilo víc, zda duševní choroba matky, odchod otce nebo negativní vzor na drogách závislé starší sestry.

Matku schizofreničku, která nebyla schopna vychovávat svoje děti, měl klient LB: „*Od osmi let mě sociálka dala k tátovi, protože máma byla nemocná. Měla schizofrenii a já vím, že když jsem byl malinkej, tak jsme ji s tátou navštěvovali v Bohnicích... Pak nějakou dobu fungovala, pak jí zase hráblo a byla v těch Bohnicích... Umřela před dvouma rokama... Já jsem s mámou neměl problémy, akorát byla nemocná, nevím, jak to popsát. **Můžete si dovolit cokoliv a ten člověk, jak je nemocnej, tak to nevnímá...** Protože jak už byla nemocná, tak jsem jí moh říct, že kouřím cigarety nebo že beru drogy a vzala to.*“ Otec alkoholik jeho výchovu nezvládl a z klienta se stal drogově závislý bezdomovec.

4.1.2 Vztah mladých bezdomovců k rodičům

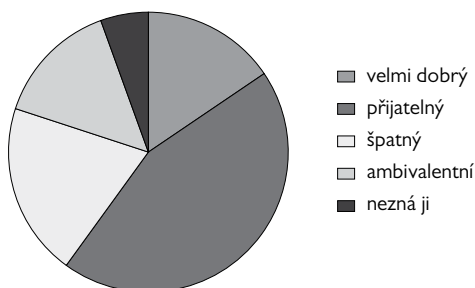
Z rozhovorů s některými klienty je zřejmé, že **citový vztah k rodičům**, nebo alespoň k jednomu z nich, se může vytvořit i tehdy, když jde o rodinu z obecného

4 Není úplně jasné, jakou duševní chorobou tato žena trpěla, klientka mluví o depresích i o schizofrenii. Z popisu jejího chování vyplývá, že šlo nejspíš o psychotické projevy.

pohledu problematickou a děti zanedbávající. Leckdy jde o lidi, kteří ani nejsou schopni fungovat lépe, mnohdy díky užívání alkoholu nebo jiných psychoaktivních látek. Rodiče jsou v takovém případě **negativním modelem nezvládnutí dospělosti** a klient se od nich nemá co naučit. Nicméně i takovými rodiči může být emočně akceptován.

Tak tomu bylo např. v rodině klienta JB, který pochází ze slovenské romské komunity: „*Tak nějak moje mamka, oni oba dva jsou v pohodě s tím, že prostě myšlenkově jsou trošku, jsou takový ty klasický Cigáni, když to řeknu takhle... Mí rodiče, oni oba dva chlastaj, maminka tedy hodně, to mě tak nějak ovlivňovalo i v dětství... vždycky jsme byli v jedné místnosti a určitě mě poznamenalo, jo, že prostě tam nebyl žádný únik. S tím, že vlastně ta domácnost fungovala tak, že se pustila televize a prostě to byla celá zábava, která byla. Navařilo se, když bylo co... Táta je fakt úžasnej člověk, prostě mu hodíte skleničku do hlavy a on si otře krev a přijde za váma a zeptá se, jestli nemáte hlad. To je opravdu úžasnej člověk. On jako, díky němu možná jsem tady a nejsem někde jinde, i díky mámě. Tím, jakej je, tou povahou. Možná tou mlčenlivostí, on skoro vůbec nemluví, jenom když si vypije. Mamka, ta je taková ta řvavá, která řve i na tátu... Já jsem vlastně začal vidět rodiče normálníma vočima teprve teď, protože jsem jim dříve všechno vyčítal, když jsem byl menší, protože my jsme fakt nikdy nic neměli... Pořád dokola, i když pracovali, tak to bylo o tom, že když dostali peníze, tak je propili, neuměli šetřit, prostě šílený... Tam chyběla i ta stránka toho učení... taková ta komunikace, když třeba jdete s dítětem a dítě se pořád na něco ptá a táta mu to říká, tak to tam scházelo... když vás rodiče nenaučej, jakým způsobem se máte probíjet... Jejich výchova mi asi celkově ublížila, ale ty city, který ke mně měli, tak to mi pomohlo. Vlastně měli to, měli obrovský srdce... Já to říkám tak, že paradoxně teď to jsou moje děti.“ Klient nemá žádné vzdělání ani potřebné návyky, užívá drogy a pije alkohol. Jeho vztah k rodičům se projevil např. v tom, že jim z posledních peněz, které měl, zaplatil ubytovnu. Tito lidé jsou v současné době nezaměstnaní alkoholici.*

Jiní mladí bezdomovci pocházejí z **rodin, které fungovaly bez větších problémů** a ani jejich vztahy s rodiči nebyly nijak narušené. Důvodem sociálního propadu byly v takových případech nejčastěji znevýhodňující osobnostní dispozice a devastující vliv alkoholu nebo drog. Takový je příběh klienta IK: „*Situace doma byla dobrá, co já vím. Jako žádné problémy doma nebyly... Já jsem si to potom posral sám. Já jsem se seznámil s takovýma lidma. Potom jsem začal chlastat a už to se*

Graf č. 4 Vztah klientů k matce (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

mnou šlo z kopce... Ne, doma nikdo nechlastá, já jediný jsem alkoholik... Máma by mi chtěla se vším pomoci, ale já právě zase nechci se vším pomáhat... Pořád se chce o mě starat, ale já nechci, proto jsem se odstěhoval. **Odstěhoval jsem se kvůli tomu, abych jim nedělal starosti...** Potom už to se mnou šlo z kopce, tak aby neměli nějaké dluhy a tak, tak jsem raději odešel. Aby oni neměli starosti.“ Dokud se sám klient nerozhodne abstinovat a podstoupit léčbu, jeho situace se nezlepší. Rodina jeho problém vyřešit nemůže, i když se mu, zejména matka, snaží pomoci.

Názor mladých bezdomovců na matku a jejich vztah s matkou

Matka může být reálně velmi problematická, a přesto může mít pro dítě velký emoční význam. Někdy si k ní může vytvořit ambivalentní vztah ve smyslu „mám svou mámu rád/a, ale chtěl/a bych, aby byla jiná; občas se za ni stydím, ale je mi jí i líto“. Takovým způsobem vnímá svou matku např. klientka MH, která se narodila jako nemanželská. Svého otce nezná a ani neví, kdo to je. Nejdříve ji vychovávala babička a pak byla v dětském domově, protože matka byla **závislá na alkoholu a na drogách**. „Od šesti let jsem byla v dětském domově. Pro mě to bylo vysvobození, než bydlet u mámy. Je to moje matka, porodila mě, ale prostě je lepší bydlet v děčáku. Tam to dopadlo tak, že **máma mě i bila a mlátila hodně** a oni mě jí vzali... Ona za mnou jezdila, třeba jednou za půl roku na návštěvu, brala si mě na prázdniny, ale bylo to špatný, protože mě mlátila, furt chlastala, furt fetovala... **Já jsem pro ni chtěla celý život dělat úplně všechno**, aby mi dala nějakou lásku. Já jsem pro ni chodila krást, já jsem chodila s ní po hospodách, já jsem to všechno trpěla, **ale stejně jí byl přednější chlast a fet**, takže to nedopadlo... Stejskalo se mi po ní a chtěla jsem bejt s ní. Prostě, když máte mámu a nevidíte ji, tak prostě stejně se vám po ní stejská. I když víte, jaká je. Já jsem se vždycky na prázdniny na ni těšila. Vždycky procházela branou k nám, protože přijížděl vlak a rodiče si jezdili do děčáku pro děti, na ty prázdniny, a já vždycky vyhlížela ve vlně a když jsem ji uviděla, jak se motá, tu flašku v tý ruce, tak jsem se vždycky začala strašně bát. To byl takovej stáhlej žaludek a hrozně jsem se bála. Ale byla to máma.“ Matka klientky zemřela v době jejího dospívání, zřejmě v důsledku silného abúzu drog a alkoholu.

I matka klientky DV pila ve větší míře alkohol a rodině se téměř nevěnovala. Ani v tomto případě o skutečně dobrou mámu nešlo: „Pamatuju si jen tohle, že co se týče rodiny, nejvíc matky, **ona dělala všechno pro to, aby se mě zbavila...** prostě od narození mě nenáviděla... Ona byla třikrát vdaná a z každého manželství měla jedno dítě... Prostě ona mě od sebe odháněla... **Můj vztah k matce je vo ničem...** já se s ní ani nebavím... Co se týče matky, tak ona dobrý vlastnosti nemá...“ Klientka je citově fixovaná na otce, ale ani on nebyl bez problémů. Oba rodiče bývali často opilí, otec matku mlátil a byl z tohoto důvodu ve výkonu trestu.

Mnozí mladí bezdomovci **popisují svůj vztah k matce jako problematický** ve větší míře, než je běžné u jiných lidí daného věku. Jsou přesvědčeni, že o ně **neměla zájem, odmítala je a nebyla ochotna se o ně starat** a věnovat jim svou lásku, ať už byl důvod jakýkoli. Jde o subjektivní názor klientů, který má nějaké příčiny. Nevíme, zda tyto matky byly skutečně tak špatné (některé jistě ano),

anebo zda se do jejich hodnocení promítla neschopnost dítěte diferencovat v rámci mateřského chování. Např. chápat, že matka, která nutí dítě dodržovat nějaká pravidla a chodit do školy nebo do práce, není zlá matka.

Vývoj vztahu s matkou mohla ovlivnit neschopnost těchto lidí zvládat obtížnější situace a s tím související pocity frustrace, nejistota a neschopnost vyrovnat se s tím, že v určité době přestali být středem její pozornosti. Někteří mladí bezdomovci se neuměli z vazby na matku odpoutat a nebyli ochotni se o ni s nikým dělit. **Negativní, popřípadě ambivalentní vztah k matce** často zdůvodňují jako reakci na zklamání vyplývajícího z přesvědčení o jejím nezájmu a preferenci někoho jiného, ať už partnera nebo mladšího sourozence (obvykle nevlastního). Dle názoru takových klientů je matka zradila, nestála za nimi tak, jak měla, resp. jak si mysleli, že by měla. Její nové partnerství prožívali jako ztrátu její lásky, o níž si mysleli, že na ni mají nezpochybnitelný nárok. Matka je mnohdy i nadále považována za významnou osobu, ale už jen jako **viník jejich neúspěchů a selhání**, protože dostatečně citlivě nereagovala na signály nespokojenosti a zklamání, které jí poskytovali. V podobných případech jde dost často o důsledek neporozumění, kdy dítě provokuje, aby získalo matčinu pozornost, ale dělá to nepřijatelným a odrazujícím způsobem, který situaci spíše zhorší.

Hodnocení vztahu k matce, resp. jejího chování, **bývá někdy hodně kritické**. Někteří klienti líčí, jak se matce za domnělé křivdy mstili (někdy ani nevěděli přesně proč) a deptali ji. Problematický vztah k matce popisuje např. klient JP: *„No s mámou, já nevím, furt jsme se hádali, skoro nesnášeli, dělali si naschvály, takže nic moc... No nesnáší mě odmalička, jako pomůže mi, páč je to moje máma, seřve mě jako malý kopyto a zase mi zamává a odjede... Chtěl jsem se mámě až natolik mstít, že ji zavřeli do Bohnic, prostě nezvládala mě udržet na uzdě, já jsem dělal prostě cokoliv pro to, abych jí co nejvíc ublížil... Ublížit jsem jí nechtěl, chtěl jsem ji vydeptat svým názorem... Dokázal jsem proti ní použít strašnou spoustu věcí, a dokázal jsem prostě jí dát najevo takovou tu nenávisť, jako mám tě v hrsti, a ty zrovna, ty se ze mě posereš, to ti přisahám... Protože ji úplně nesnáším... Jako samozřejmě, jsou tam nějaký stránky, já si občas vzpomenu i na ty její chytrý řeči prostě, že se vopravdu něco stane, a ono nakonec na to došlo.“* V příběhu tohoto muže je dominantní silně ambivalentní vztah k matce, kterou obviňuje ze ztráty otčíma, k němuž měl velmi dobrý vztah. V daném případě o špatnou matku zřejmě nešlo, spíš o nepřiměřenou obrannou reakci klienta. Je otázka, o co vlastně svým provokujícím chováním usiloval, co matka měla udělat, aby byl spokojen. Jde o člověka, který ani ve své dospělosti nedokázal navázat žádný hlubší vztah a cítí se ostatními nepochopený.

Někteří mladí bezdomovci si nedokáží přiznat, že odmítavý postoj matky mohl být **reakcí na jejich neúnosné chování**. Tak tomu bylo i v případě klienta PV: *„Já ani nemám potřebu s ní komunikovat... Jo komunikoval jsem s ní, jenže pak jsem se dozvěděl, když jsem tam byl na návštěvě, že prej jsem jí vykradl byt a prej jsem jí vykradl nějaký věci, prej jsem ji připravil o nějaký peníze, tak na mě dala trestní oznámení, byl kvůli tomu soud a já jsem z toho vyvázl s podmínkou... to mě naštvalo nejvíc, já jsem ji nevykrad, a od té doby nejsem s matkou vůbec v kontaktu.“* Klient má problematic-

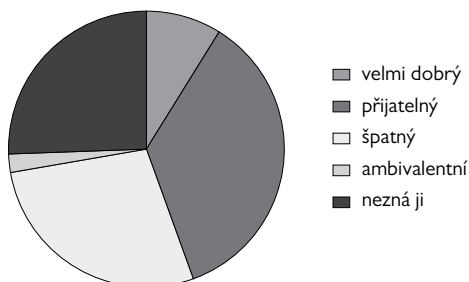
ké vztahy s oběma rodiči, v jeho případě byla citově významnou osobou babička (viz další text).

Jiní si **uvědomují, že narušení vztahu s matkou je i jejich vina**, že se k ní chovali špatně. Vědí, že ji zklamali, ale mají k ní přes všechny problémy pozitivní citový vztah a věří, že ona k nim také. Tak jej hodnotí i klient JJ: „*S mámou to mělo spíš takový etapy, to bylo jednou dobře, jednou špatně... Matku jsem zklamal já a prostě hotovo... Matka mě má ráda, jakož já mám taky mámu moc rád, ale matku jsem zklamal já a bude trvat dlouho, než prostě ve mne získá tu důvěru, protože jsem ji zklamal několikrát... ale myslí si, že jsem furt její syn, ať jsem jakékoli.*“ Zachovaný dobrý vztah s matkou mohl přispět k pozitivnímu řešení jeho situace. Klient se nakonec vrátil domů a přestal žít jako bezdomovec.

Někdy se do vztahu k matce promítne zklamání z toho, že dítěti nepomohla a nepodpořila je tak, jak by měla, i když je zřejmé, že nešlo o projev jejího nezájmu, ale o strach z agresora. Tak tomu bylo i v případě klientky TŽ, která byla týrána starším nevlastním bratrem (v jiných případech to je otec nebo nevlastní otec): „*Nevážila jsem si toho, co mi máma dala. Jako ráda jsem ji měla šíleně moc, ale tím, jak mi nepomohla, s tím bratrem, mi ublížila. Koukala na to a neudělala vůbec nic. Tak začala být mezi náma taková ta nejistota, přestala jsem jí věřit skoro úplně, prostě byla mi taková cizí. Ráda jsem ji měla šíleně moc, ale ublížila mi taky. Tím, že mi nepomohla... Myslím, že se toho bráchy bála. Taky ji dvakrát zbil...*“ V současné době žije na ulici a s nikým z rodiny se nestýká.

Třetina klientů hodnotila matku (i adoptivní) jednoznačně **pozitivně**, jako člověka, který pro ně hodně udělal. Ona je tou osobou, na niž se mohli spolehnout, kdo je podporoval a snažil se je dobře vychovat. Takový názor má např. klient LP: „*Máma (adoptivní) pro mě dělala co nejvíc, já jako malej jsem měl problémy... hodně mi s tím pomáhala... nejhorší bylo určitě to, že mi zemřela máma... protože na tý jsem byl nejvíc závislej.*“ Adoptivní otec ho po smrti matky odmítal a díky tomu skončil klient na ulici. Kdyby matka žila, k něčemu takovému by pravděpodobně nedošlo.

Vztah k matce bývá v mnoha případech **realistický a vyrovnaný**, taková lidé berou v úvahu její pozitivní i negativní vlastnosti, tak jak je v dospělosti obvyklé. Klient TN říká: „*Měl jsem ji hodně rád, potom co..., prostě to dětství bylo celkem fajn, na to si nějak extra stěžovat nemůžu, protože spousta lidí to měla o hodně horší než já.*“

Graf č. 5 Vztah klientů k otci (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

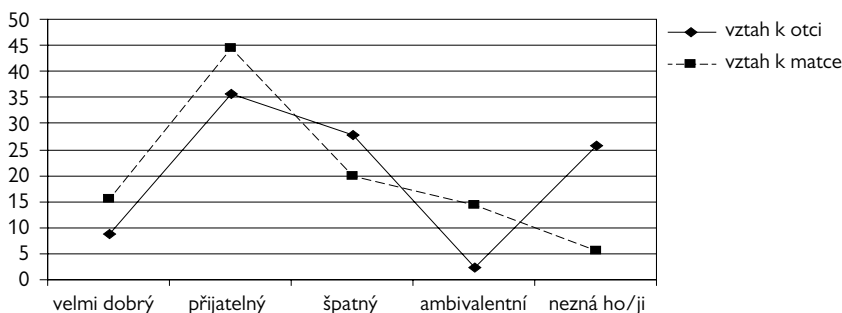
Samozřejmě tam byla spousta věcí, na který vzpomínám nerad.“ Podobně i klientka ES: *„Máma byla hodná. Ona se chovala tak, že měla ke mně přístup, ona mi nerozkazovala nebo takhle. Ona mi taky zakazovala různé věci, ale ona byla taková hodná, měla takovej pozitivní přístup... Taký měla chyby, třeba v tom, že mu (otci) všechno řekla. Vůbec se jí nedalo věřit.*“ Klientka měla problémy s autoritativním otcem, matka byla spíš ta, která se jí zastávala.

I když matka svou roli nezvládla, dospělé dítě ji dokáže omluvit a pochopit, podobně jako klient MP: *„Máma se nás vždycky snažila nějak vychovat, ale jako kvůli tomu alkoholu asi ani moc nemohla. Pomalu ani nevnímala to, že má nějaký děti.*“ Lze předpokládat, že primární vztah s matkou byl v takových případech dobrý, že šlo o citově vřelou mámu, která později selhala. V případě matky klienta MP díky nadměrnému pití alkoholu.

Názor klienta na otce a jeho vztah s otcem

Někteří probandi měli ke svému otci hodně **pozitivní vztah**, někdy dokonce možná až příliš adorující a idealizovaný. Jsou přesvědčeni, že je měl otec rád, ale nejsou schopni nahlédnout, že na ně nemusel působit jen pozitivně. Může tomu tak být i v rodinách, které jsou celkově špatné a o děti zde není dobře postaráno. Pozitivní roli měl otec v příběhu klientky DV: *„Táta mě měl nejraději ze všech... Táta je v pohodě. Je s ním sranda, má mě rád prostě a ve všem mi pomáhal... A od třinácti mě táta učil na alkohol... nalil mně i bráchovi.*“ Tátu měl rád i klient JB, který pocházel z podobně problematické rodiny: *„Já jsem od mámy utíkal za tátou, protože on mě bránil... Paradoxně k tátovi právě to byl takovej ten vztah, že jsem od mámy vždycky utíkal za tátou, protože on mě i bránil. Jo, to byl takovej ten prostě kouzelný táta, když to tak řeknu. Hodnej, to je slabý slovo, možná až právě hloupo-hodnej...“* Ani tento otec nebyl zárukou dobré výchovy, nejspíš toho vůbec nebyl schopen, ale svého syna měl zřejmě opravdu rád.

Jiní klienti byli při zvažování toho, co pro ně otec udělal nebo mohl udělat, kritičtější. Myslí si, že jeho chování sice **nebylo jednoznačně pozitivní**, ale nepovažují ho ani za úplně špatného tátu. Takový názor má mnoho lidí, a to i těch,

Graf č. 6 Srovnání vztahu klientů k matce a k otci (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

kteří jsou ve svém životě úspěšní a neskončí na ulici. Kriticky hodnotil svého otce např. klient JJ: „**Táta na mě neměl čas**, ten byl furt v práci... Já si myslím, že by to bylo dobrý, kdyby měl tvrdší ruku a jenom prostě nějakým způsobem mě ved a měl na mě víc času. Tak jako on mi to vynahrazoval tím, že když jsem něco chtěl, tak mi to slíbil nebo prostě dal... zase jsem si nemoh stěžovat... od jeho firmy jsem jezdil k moři každé rok, jezdil jsem každou zimu na lyže... ale díky tomu, že nebyl doma, tak já nevím, já si prostě nemám s tátou co říct.“ Otec ho zklamal, protože o něj neprojevoval dostatečný zájem, a on si myslí, že o něj vlastně nestál. Je přesvědčen, že pro něj nebyl tak důležitý, jak by měl být, a dodnes má pocit křivdy a ublížení. „**Nejvíce mě zklamal, že se rozešel s mámou, to se taky děje, ale i to mě zklamalo... že prostě nás nechťel vidat každé víkend**, že si našel svoji vlastní rodinu a věnuje se jí...“

Jednoznačně **negativní hodnocení otce** obvykle souviselo s jeho závislostí na alkoholu a s domácím násilím (viz vyprávění klientů PV a MT na s. 19–20). Výjimečné není ani ambivalentní hodnocení takového otce. Klient MŽ říká: „**Táta, když byl strážlivej, tak to byl milionovej člověk**. Dalo se s ním všechno dělat, na dovolenou jsme jezdili... Ale byl takovej, jenom když byl strážlivej. Prostě dalo se s ním kecat, hrát hry, bavit se a všechno možný. Chodili jsme na bruslení, na prdelky a já nevím. Byla to prostě pohoda a všechno, ale jak se opil, tak to byl někdo jinej.“

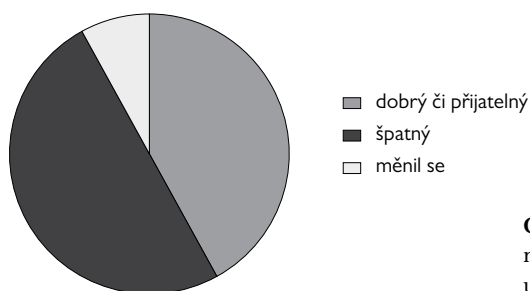
Někteří klienti v době své dospělosti hodnotí otce s nadhledem. Omlouvají ho a dávají najevo **pochopení pro jeho chování**, i když jim vadilo a často stále vadí. Ale už si uvědomují, že nebyli jen pasivní obětí rodinných poměrů. Jsou schopni porozumět příčině těchto problémů, které ve svém dětství nedokázali vidět komplexněji. Náhled na situaci je zřejmý ve vyprávění klienta JJ: „**Víš co, táta mě měl v devatenácti, osmnácti letech... Víš co, já mít dítě v osmnácti letech, taky asi nebudu vědět, jak ho mám vychovat. Takže on měl v tu chvíli svůj sport, svůj život, a tomu se věnoval. Já mu to taky nemůžu zazlívat... No to víš, že mě nechali růst prostě, jak jenom prostě takovej samorost jsem, jo, že ve finále oni asi chtěli, ale já jsem jim možná nedával moc prostoru... Mrzí mě ten nezájem z tátovy strany. I když prostě, já nevím. Nebejt toho, že prostě táta byl dennodenně v práci – ale zase jsme měli peníze...“**

4.1.3 Problémy vzniklé v důsledku rozpadu původní rodiny

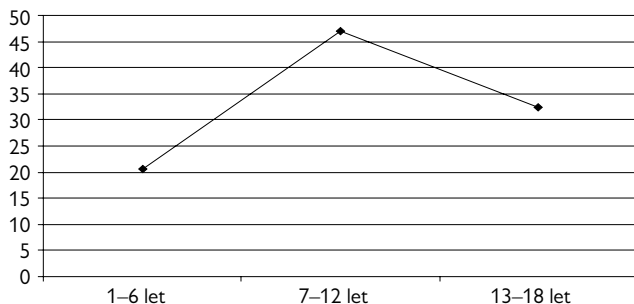
Někteří mladí bezdomovci považují **rozpad rodiny** za důležitý mezník svého života, který odstartoval jejich další potíže. Ukazuje se, že k takovému zlomu může dojít kdykoli v průběhu dětství či dospívání. Z jejich příběhů nevyplývá, že by měl rozchod rodičů v raném věku vždycky závažnější důsledky. Taková událost může mít značný subjektivní dopad, i pokud k ní dojde později. Konkrétním důvodem pocitu ztráty jistoty může být cokoli: koncentrace manželských partnerů na svoje vlastní problémy, narušení jistoty rodinného zázemí, pocit nezájmu nebo dokonce zavržení ze strany rodičů či příchod nového, z pohledu dítěte nežádoucího člena rodiny, obvykle nevlastního otce. Nejde tedy jen o to, že se rodina rozpadla, ale i o to, proč a jaké byly důsledky jejího rozpadu.

Někteří klienti nemluví ani tak o rozpadu manželství svých rodičů, ale spíš o problémech, které nastaly potom, když do rodiny přišel cizí muž a byl jim prezentován jako **nový partner matky**. (Takovou zkušenost prožilo 46,7% klientů, 13,3% prožilo opakovaný příchod a odchod nového partnera matky.) Mnoho problémů vzniklo v rámci soužití s tímto člověkem, někdy dokonce i v souvislosti s jeho odchodem (dítě se na něj mezitím nafxovalo a nedokázalo pochopit, proč ho ztrácí) či opakovanou výměnou matčiných partnerů (a tím navozeným nárůstem nejistoty). Z podrobnější analýzy příběhů mladých bezdomovců vyplývá, že primárně nemuselo jít o nepřijatelnost osobnosti otčima či jeho hostilní chování k nevlastnímu dítěti. Zdrojem problémů bylo leckdy spíš neúnosné chování samotného klienta, který utíkal z domova, chodil za školu, kradl, bral drogy apod. Matka se pak dostává do pozice člověka, který je okolnostmi nucen k zaujetí jednoznačného postoje, což pro ni představuje dost obtížnou volbu. Jde o to, zda se postaví na stranu svého, i když problematického, dítěte, nebo na stranu partnera (který má sice v leccém pravdu, ale tato pravda je pro ni jen těžko únosná).

Neochota přijmout nového partnera matky, který představuje **nepříjemný zásah do rodinných vazeb**, je důležitou součástí životního příběhu klienta ŠP, jehož otec odešel, když mu bylo 10 let. Do 17 let žil jen s matkou a pak si matka

Graf č. 7 Vztah klientů k nevlastnímu otci, novému partnerovi jejich matky (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

Graf č. 8 Věk klienta, kdy do rodiny přišel nový partner matky (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

přivedla přítele, kterého nebyl ochoten akceptovat: „*No ono se prakticky nic nezměnilo, ale že táta odešel, tak to jsem pocítil z atmosféry, která byla úplně jiná, když jsme tam nebyli všichni, když jsem tam byl jenom s mámou... Nevím, ona tam byla sama, když jsme šli se ségrou spát, bylo to úplně jiný... Všechno bylo v podstatě normální, dokavaď si, když mi bylo 17, máma nenašla přítele... My jsme se spíš vzájemně ignorovali... S mámou jsem měl víc jak dobrej vztah. Se ségrou bez problémů, my jsme spolu v životě neměli nějaký vážnější konflikt... Ale **on je mi protivnej prostě...** Prostě je mi nesympatickej. Já když poznám, že je nesympatickej, tak s ním ani nekomunikuju... Já jsem si občas zapálil jointa a jemu to hodně vadilo. Tak jsem mu řek, co je mu do toho, a odsuzoval mě, tak jsem s ním ani nekomunikoval... No a já jsem s ním nevycházel, protože přišel ožralej domů a dal facku mámě. Tak jsem ho vzal, **zbil jsem ho** a natřikrát jsem mu zlomil sanici. Takže jsem šel na vazbu na tři měsíce a pokavaď je tam on, tak já tam nepolezu... No prostě vůbec mi nepřipadá, že bych s ním měl slušně vycházet, nebo vůbec... No svým způsobem vím, proč ho nemám rád. Protože dal mámě facku. **No neseděl mi. Ten důvod přišel náhodně...**“ Klient žil v době rozhovoru na ulici 3 roky. Domů se vrátit nechtěl a nejspíš ani nemohl.*

Nového partnera matky nepřijala ani klientka LB, jejíž rodina byla mnohem problematičtější než rodina předcházejícího klienta. Rodiče se rozvedli, když jí byly dva roky, krátce poté byli všichni tři sourozenci v dětském domově, ale pak si je matka vzala k sobě. I tato klientka měla pocit, že jí cizí chlap vzal matku a **stal se příčinou nového ohrožení její** už tak dost otřesené **jistoty**: „*Potom si nás máma vzala a bydleli jsme v Ústí až do deseti let. A pak si vzala chlapa. Kvůli němu jsem byla v pastáku. Nesnesli jsme se, my jsme na sebe šli s nožema... S matkou se nebudím... nechci, chtěla chlapa, má chlapa... **Sebral nám matku, ona si nás přestala všímat,** když si nás všímala, tak nás jenom tloukla a to bylo všechno. Předtím to bylo v pohodě, ona nás vychovávala vlastně sama, my jsme na ní byli závislý, jenom na ní, na nikom jiným. No moc jsem si to brala... Ta svatba mámy nás odstrčila úplně. Předtím, i když jsme neměli to, co jsme chtěli nebo jsme neměli všechno co ostatní děti, mohli jsme jim jenom tak závidět, ale bylo to v cajku. Problémy začaly, když on přišel a začaly přesně, když oni si nás přestali všímat...“ Tato matka měla určitě různé nedostatky, o děti se vždycky nestarala tak, jak by bylo třeba, ale způsob, jakým klientka interpretuje její chování, je pravděpodobně poněkud zjednodušující. Nicméně ona si své potíže takto vysvětluje a to je podstatné.*

Ve skupině mladých bezdomovců jsou lidé, kteří **nedokázali matce odpustit, že si přivedla nového partnera** a tím narušila dřívější rovnováhu rodiny. Otčím je pro ně nežádoucí osobou, ale hlavní problém je v matce, která mu údajně dala přednost před nimi (tj. dětmi). Vztah k takové matce je charakteristický ambivalencí, byla (a nejspíš i je) milována, ale je také nenáviděna za to, co dětem udělala. Zdá se, že jde spíš o neschopnost zpracovat tak zásadní proměnu rodinného života, která není neobvyklá a většina dětí se s ní dokáže bez větších problémů vyrovnat. Ne tak klientka PČ: „*Já jsem měla normální rodinu, oni se rozvedli naši, až když mi bylo osm asi. Takže já jsem měla do těch osmi dětství relativně dobrý... Potom se rozvedli, máma byla chvíli sama, s tátou jsme se chtěli stýkat, ale on nějak zmizel...*

*potom si našla takovýho frajera, no úplnýho kreténa prostě. Von je o sedm let mladší a chtěl dělat úplně revoluci u nás doma. Potom jsem začala utíkat z domu... protože já jsem hledala takovou tu lásku, takovou, co nemáte v tý rodině, když se ta rodina rozpadne a prostě v tý partě se cítíte jako chtěnej... Máma, vona byla taková, to... já tomu říkám s prominutím, že jí s prvním orgasmem vytek zbytek mozku, ale prostě ona se zamilovala do o sedm let mladšího chlapa... **nikdy jí nevodpustím to, že mu dala přednost před náma dětma...** Matka, já ji jako matku neberu... od té doby, jak si našla toho chlapa, já nevím, jestli je to nenávisť, já to nedokážu popsat, ale určitě jí to nevodpustím.“*

Klientka přiznává, že napětí a problémy v rodině byly často důsledkem jejího chování a cítí se za něj vinna: „*Oni se většinou hádali pořád... Máma tátovi vyčítala, že se nestará... začala jsem to brát tak, že se hádaj kvůli mně... a tak jsem měla furt pocit, že kdybych tam nebyla, tak by to bylo lepší... když mi bylo dvanáct, začala jsem utíkat z domova... Jednou, když se chytli, tak jsem řekla, že nechci domů, že chci radši do dětskýho domova.*“ Je otázka, jak tato doplněná rodina opravdu fungovala, protože mladší bratr klientky v ní bez problémů vyrostl a žádné problémy neměl. Důvodem mohl být jeho věk a z něho vyplývající větší adaptabilita, na vlastního otce nebyl tak zvyklý, a proto mohl snáze přijmout někoho jiného. Nejstarší dítě občas bývá černou ovčí rodiny, která stmelí ostatní proti sobě: ono je špatné a oni jsou dobří. Tato klientka beze sporu černou ovčí rodiny je.

Nový partner matky byl v rodinách mladých bezdomovců důležitou postavou. Jejich vztah k tomuto člověku ale nebyl jednoduchý. Rozhodně vždycky nešlo jen o klasické schéma zlého vetřelce a trpícího dítěte, i když v mnoha případech byl jako vetřelec přijímán. Podobný postoj ovšem není nijak výjimečný, běžně se objevuje i u lidí, z nichž se bezdomovci nestanou. Někteří klienti měli od začátku jasno, nového partnera matky nepřijali, ale v mnoha případech **byl nevlastní otec akceptován** a hodnocen velmi dobře: byl to člověk, který se staral (což vlastní otec nedělal), byl hodný a dítě své partnerky podporoval. (Tak tomu bylo nejčastěji, když vlastní otec v rodině nikdy nežil anebo se k dítěti choval tak špatně, že se mu ulevilo, když z domova odešel, resp. když odešla matka od něj.) Takový význam měl nevlastní otec v příběhu klienta JP. Vlastního otce nezná ani neví, kdo to byl. K otčimovi si vytvořil velmi pěkný vztah, a proto nelibě nesl, když se jeho vztah s matkou rozpadl. Je přesvědčen, že matka mu svým rozchodem s tímto mužem velmi ublížila, protože mu vzala náhradního otce: „*V době, kdy jsem se narodil, tak jsme byli až do tří let sami... No a pak si vzala jednoho, s tím jsme vydrželi asi čtyři roky... to byl pán, kterej **byl možná nejlepším otcem...** Byl to hodnej člověk, strašně hodnej... Pak se rozešli, tam přesně nevím, co v tom hrálo, máma mi to nikdy neřekla... Radši mi ani neměla tak skvělýho člověka představovat. No a pak už byli tatínci na každěj půlrok novej... Od té doby, co ho poznala máma, tak se s ním stýkám až doted. Každěj tejděn ho navštěvuju.*“

Zátěžovým faktorem může být jak příchod nežádoucího otčima, tak ztráta toho, který v rodině fungoval jako náhradní otec a byl pro dítě velmi důležitý. **Jeho odchod působí jako ztráta něčeho významného**, jako ochuzení pocitu bezpečí a zázemí a leckdy i podnět k nežádoucímu chování. Takovým způso-